

EKOLOJİK SANAT PROJELERİ'NDE OKYANUS ATIKLARININ SANATSAL NESNELERE DÖNÜŞÜMÜ

Semih ÇINAR*

Özet

İnsanın doğa ile iç içe yaşaması, doğaya karşı var olma ve egemenlik mücadelesi, başlangıcından bu yana süregelen bir eylem olmuştur. Bu eylemin tek sebebi doğaya karşı baskın bir tavır ile onu yönlendirebilmeyi amaçlamaktadır. Bu süreç içerisinde gelişen bilimsel ve teknik beceriler insanın doğa üzerinde egemenliğini oluşturan önemli etmenlerdir. Endüstri Devrimi ile ortaya çıkan sanayi kuruluşları, insan ve doğaya zararlı olan atık sorunu beraberinde getirmiştir. Atık probleminin evrensel bir hal alması sanatçıların dikkatini çekerek, soruna farklı anlatım biçimi ile tepkilerini ifade etmenin önünü açmıştır. Ekolojik Sanat, 1960'ların sonlarından bu yana aktivist ve uyarıcı bir tavır sergileyerek insan ve doğa ilişkisine farklı bir perspektiften bakılmasına olanak sağlamaktadır. Ekolojik sanat projeleri insana çevre bilinci kazandırmak, doğa ve doğal olanı korumaya yönelik gerçekleştirilen sanatsal projelerdir. Sanayileşmenin ortaya çıkardığı atıklar akarsular yolu ile denizlere ve okyanuslara ulaşmaktadır. Bu makale, dünyanın çeşitli sahillerinden çıkarılmış okyanus atıklarından oluşan tasarımların ve sanat eserlerinin, ifade biçimlerini evrensel bir anlayışla toplumsal bir mesaj vermeyi amaçlayan projeleri incelemeyi amaçlamaktadır. Özellikle atıkların evrensel bir sorun olduğuna odaklanılacaktır. Bu sanat anlayışının merkezinde bir mesaj verme durumu barındırdığından bütün sanat disiplinlerine açık bir görüş benimsenmiştir. Dünyanın farklı ülkelerinden sanatçıların gerçekleştirdiği sanatsal projelerin incelenmesi sonucunda, sanatın ekolojik çevre bilinci oluşturmada, sanattaki yeni anlatım biçimlerinin oluşmasında sanat ve toplum açısından büyük katkısı olduğu, sanatın evrensel dilinin projelerin etki alanının genişlemesinde faydalı bir unsur olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Ekolojik Sanat, Yeryüzü Sanatı, Okyanus Atıkları, Sanat Projeleri, Sanat.

ARTISTIC OBJECT CONVERSION OF OCEAN WASTES IN ECOLOGICAL ART PROJECTS

Abstract

Human beings are intertwined with nature, the struggle for existence and sovereignty against nature has been an ongoing action since its inception. The only reason for this action is to direct it with a dominant attitude towards nature. The scientific and technical skills developed in this process are the important factors that make up the dominance of man on nature. Industrial organizations that emerged with the Industrial Revolution brought about the problem of waste that is harmful to human and nature. The universalization of the waste problem attracted the attention of the artists and paved the way for expressing their reactions to the problem in a different way of expression. Ecological Art

* Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Resim Bölümü, semih00@hotmail.com

has been an activist and stimulating attitude since the late 1960s, allowing the relationship between man and nature to be viewed from a different perspective. Ecological art projects are artistic projects aimed at raising human environmental awareness and protecting nature and the natural. The wastes generated by the industrialization reach the seas and oceans through the rivers. This article aims to examine the projects that aim to give a social message with a universal understanding of the expressions of designs and artworks consisting of ocean wastes extracted from various coasts of the world. Particular attention will be given to the fact that waste is a universal problem. Since it has the status of giving a message at the center of this understanding of art, an open view is adopted for all art disciplines. As a result of the examination of artistic projects realized by artists from different countries of the world, it was concluded that art contributes greatly to the creation of ecological environmental awareness, the formation of new forms of expression in art and society, and the universal language of art is a useful element in the expansion of the impact area of the projects.

Keywords: Ecological Art, Land Art, Ocean wastes, Art Projects, Art.

Giriş

İnsan ve doğa ilişkisi, insanlık tarihinde her dönem farklı anlam ve amaçlar doğrultusunda değişkenlik göstermiştir. Çağlar boyu kazanılan tecrübeler ve bilgiler, insana çevresini düzenleme ve şekillendirme fırsatı tanımıştır. İnsanın çevreyi amaçlarına göre kullanması, yaşamını kolaylaştırmasının yanı sıra bilinçsiz olarak müdahalede bulunulduğunda da olumsuz sonuçlar doğurması kaçınılmaz olmuştur.

“İlk dalga avcı toplayıcıların, ikinci dalga çiftçilerin yayılmasıyla gerçekleşirken, sanayi faaliyetlerinin günümüzde sebep olduğu üçüncü dalga ise bu ikisini takip ediyor. Atalarımızın doğayla uyum içinde yaşadığını iddia eden doğa severlere inanmayın. Sanayi Devrimi’nden çok önce, Homo sapiens en çok bitki ve hayvan çeşidini ortadan kaldıran tür olma rekorunu elinde tutuyordu. Biyoloji Tarihindeki en ölümcül tür olmak gibi şaibeli bir özelliğimiz var.

Belki de, eğer daha çok insan birinci ve ikinci dalgadan haberdar olsaydı, şu an gerçekleşen ve kendilerinin de bir parçası olduğu üçüncü dalgayla ilgili bu kadar soğukkanlı olmazlardı. Ne kadar çok türü ortadan kaldırmış olduğumuzu bilseydik, hala hayatta olanları korumak için daha istekli olurduk. Bu, özellikle de okyanusların büyük hayvanları için geçerli. Karada yaşayan muadillerinden farklı olarak deniz hayvanları Bilişsel Devrim ve Tarım Devrimi’nden çok kötü etkilenmediler. Ancak şu anda çoğu, sanayi kirliliği ve insanların okyanus kaynaklarını aşırı kullanması sebebiyle tükenmenin eşiğinde. Eğer her şey şimdiki hızında seyrederse balinaların, köpekbalıklarının, ton balıklarının ve yunusların, diprotodonlar, tembel hayvanlar ve mamutlar gibi yok olma ihtimali yüksek. Dünyanın tüm büyük yaratıkları arasında insan selinde tek hayatta kalabilenler, yine Nuh’un Gemisi’nde köle olarak bulunan çiftlik hayvanları ve insan olacak” (Harari, 2015, s.85).

Atık sorunu, Sanayi (Endüstri) Devrimi beraberinde büyük endüstriyel fabrikaların kurulması ile ortaya çıkmış ve yaygınlaşmıştır. Endüstri Devrimi’nin ilk dönemlerinde iyimser bir bakış açısı ile yaklaşılsa da, insan yaşamına ve doğaya kalıcı hasarlar verebilecek ürünler ve atıklar giderek büyük bir sorun oluşturmaya başlamıştır.

“Tehlikeli Atık konusu 2000 yıl öncesi Roma dönemine kadar uzanan tehlikeli atık vakaları tarihte görülmektedir. Bu dönemlerde zengin Romalılarda kurşun

zehirlenmesi vakalarının görüldüğü literatürde yer almaktadır. Dünyada 1960 yılına kadar ‘Tehlikeli ve Zararlı Madde’ kavramı çok sıklıkla kullanılan veya telaffuz edilen bir kavram değildir. Tehlikeli atık terimi ilk defa 1970’li yıllarda telaffuz edilmeye başlanmıştır. Bundan önceki dönemlerde ‘özel endüstriyel atık’ ya da ‘kimyasal atık’ terimleri kullanılmaktaydı. Birinci dünya savaşı sonrasında, özellikle ikinci dünya savaşı döneminde yüksel öldürücü etkilere sahip kimyasal madde üretimi hızlanmıştır. 1940-1950 yıllarında yaşanan bu durum kimyasalların hava, su, toprak ve canlılarda yol açtığı geri dönüşümsüz etkiler bırakmıştır” (Azbar, 2013, s.57).

19.yüzyıl başlarında teknolojinin sorunlar yaratacağı fikri ortaya atılmış olsa da etkisini geniş kitlelere duyuramamıştır. İçerisinde bulunduğumuz teknoloji çağında ise atıkların oluşturduğu etkiler ve zararların ekolojik dengeyi bozmasıyla birlikte evrensel bir problem halini almıştır. Bireylerde ve toplumlarda yaşam tarzı ile psikolojisi üzerindeki olumsuz etkileri, sanatçıların bu sorunları farklı ifade biçimleri ile yorumlanmasına sebep olmuştur.

1960 sonrası Ekolojik Sanat Hareketleri

Doğaya verilen yıkımın evrensel boyutlara ulaşmasıyla 1960’lı yıllarda sanatçılar aktivist bir tutum ile ekolojik sorunlara karşı eleştirel bir tavır takınmışlardır. Ekolojik Sanat, çevre sorunlarına vurgu yaparak, çevre dostu bir metodolojiye odaklanan çağdaş bir sanat hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Bu sanat hareketi genellikle işbirlikçi çalışmaları ve çözüm odaklı mesajları içermektedir. Disiplinler arası bir tutum sergilenerek video, enstalasyon, performans, arazi sanatı gibi disiplinler kullanılarak projelendirilmiştir.

Ekolojik Sanat’ın gelişmesine katkı sağlayan iki aktivist sanatçı Hans Haacke ve Joseph Beuys’dur. Projeleriyle Ekolojik Sanat anlayışına eleştirel bir yaklaşım ile destek vermişlerdir. Hans Haacke’nin “Grass Grow” (Çim Büyür) isimli işi bu düşünceye uygun bir örnek olarak karşımıza çıkar (Görsel 1). Sanatçı 1969 yılında Cornell Üniversitesi’nin “Yeryüzü Sanatı” sergisinde, iç mekânda oluşturduğu toprak yığnında kimyasal ilaç kullanmadan çim yetiştirir. Haacke bu işin manifestosunda izleyicinin etkileşime girebileceği, dokunabileceği, değişken ve yaşayan, aynı zamanda çevresine, sıcaklık değişimlerine ve ışığa tepki veren sanat eserlerinin üretilmesi çağrısı yapmıştır (Uysal, 2009, s.75).

Görsel 1: Hans Haacke, 1967-69, “Grass Grows”(Çim Büyür).

Joseph Beuys’un 1982 yılında Kassel kentinde başlattığı “7000 Oaks” (7000 Meşe) Projesi ise yeşil kentsel yenilenmeyi amaçlayan bir projedir (Görsel 2). Projenin tamamlanması beş yıl sürmüştür ve dünyadaki diğer şehirlere yayılmıştır (Adams, 1992, s.2).

Görsel 2: Joseph Beuys, 1982, “7000 Oaks (7000 Meşe)”.

Ekolojik Sanat'ın Yeryüzü Sanatı'ndan ayrılan en önemli kısmı, Yeryüzü sanatı'nın anıtsal bir yapı arayışına girmesi ve ekolojik bir politikayı amaç edinmemesidir. Ekolojik sanat ise tamamen aktivist bir tavır sergiler ve doğaya karşı bir sorumluluk bilincine sahip olması gerektiğini savunur. Aynı zamanda ekolojik sanat projeleri çevre bilinci ve insan-doğa ilişkisi üzerine odaklanır.

Görsel 3: Robert Smithson, 1969, “Kırık Cam Adası (Island of Broken Glass)”.

Görsel 4: Michael Heizer, 1969, “Çift Olumsuz (Double Negative)”.

Çevre bilincinin artmasıyla birlikte bazı sanatçılar ve eserleri çevreci protestoların hedefi haline gelerek tepki çekmişlerdir. Amerikan yeryüzü sanatının iki önemli temsilcisinden Smithson ve Heizer buna örnek verilebilir. Smithson'un (1970) 'Island of Broken Glass' (Görsel 3) proje önerisinde, iki ton camın arazide yer alan bir kayanın üzerine dökülmesinin kuş yuvalarına, ayı balıklarına ve diğer canlılara zarar vereceği gerekçesiyle büyük bir ekolojik tartışmaya yol açmasıyla, proje durdurulmuştur. Aynı şekilde Heizer'in 'Çift Olumsuz (Double Negative)' (Görsel 4) eserinde olduğu gibi büyük değişiklikler gerektiren çalışmalar çevresel tehdit olarak görülmüş, birkaç istisna dışında çevre uygulamalarının doğanın gelişimini engelleyerek onu yok ettiği sonucuna varılmıştır. (Zümrüt, 2012, s.40)

Ekolojik Sanat Projeleri (Okyanus Atıkları)

“Atık”, kelimesi anlamı bakımından işlevini yitirmiş kullanım dışı kalmış maddeler olarak tanımlayabilir. Okyanus atıkları ise tüm dünyada atıkların dolaydı yollar ile taşınarak okyanusta birikmesi durumudur. Her yıl büyük miktarlarda atık okyanuslarda birikmekte ve bu atıklar dünyanın çeşitli kıyılarına vurarak Ekolojik çevreyi kirletmektedir. Ekolojik sanat projelerinin amacı okyanus atıklarından oluşturdukları yerleştirmeler, heykeller, videolar ve performanslar gerçekleştirerek sanatsal bir bakış açışı ile atık sorununa çözüm bulmayı amaçlamışlardır.

“Washed Up (Karaya vurmuş)” Projesi

“Washed Up” Projesi, Meksika’nın Karayip kıyılarına vuran uluslararası atıkları, estetik ama rahatsız edici işlere dönüştüren Enstalasyon ve Fotoğraf projesidir. Alejandro Durán’ın öncülüğünde gerçekleşen “Washed Up” projesi fotoğraf, enstalasyon ve video çalışmaları ile insan ve doğanın kesişen yönlerini incelemektedir, özellikle tüketici kültürün doğal dünya üzerindeki yaygın etkisini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Bu proje boyunca Durán, Meksika’nın en büyük koruma alanı ve UNESCO Dünya Mirası listesindeki Sian Ka’an sahilinde karaya vuran, altı kıtada bulunan elli sekiz ülkeden ve bölgeden gelen plastik atıkları belirlemiştir (Görsel 5). Bu uluslararası enkazı, insanın ve doğanın yardımı ile birleştiren, renk tabanlı, mekâna özgü tasarımlar yaratmak için kullanmaktadır. Plastiklerin doğal çevreye sızmasını yansıtan alg, kök, nehir veya meyveyi taklit eden çalışmalar, Gerçeküstü veya fantastik bir manzara yaratmanın ötesinde, mevcut çevre durumumuzun gerçekliğini yansıtır. Ortaya çıkan fotoğraf serileri, tüketiciler tarafından yeni bir sömürgeleştirme biçimini göstermektedir. Proje; ekolojik farkındalık yaratma, tüketim ve atık ile olan ilişkimize farklı bir perspektiften bakma amacı gütmeyi amaçlamaktadır.

Görsel 5: Bu proje süresince elli sekiz farklı ülkeden çeşitli akıntılar ve yollar ile ve Sian Ka’an kıyılarına vuran atıklar toplanarak oluşturulmuştur.

Görsel 6: Alejandro Durán, 2014, “Washed Up” «Shoots».

Mandy Baker Ekolojik Sanat Projesi

“Hong Kong Soup 1826 (Hong Kong çorbası 1826)” serisi

‘Hong Kong Soup: 1826’ serisi, 2012’den bu yana Hong Kong’da 30’dan fazla kumsaldan toplanan atık plastiği betimlemektedir. Hong Kong’da her gün 1.800 tondan fazla plastik atığı depolama alanında toplanmaktadır. Geri dönüşüm veya depolama alanından alınan nesnelere tasarımlar oluşturulmuştur. Görüntüler, etkili atık yönetimi ve karşılaşılan kriz hakkında bilinçlendirmek için Hong Kong’un gelenekleri, olayları, doğası ve kültürlerini yansıtan unsurlar ile birlikte oluşturulur. Nesnelere, tarımsal, tıbbi ve balıkçılıkla ilgili çöplerin yanı sıra imalat, perakende, ev ve tehlikeli atık ürünlerinden oluşmaktadır. SOUP, denizde askıda kalan plastik artıklara verilen bir açıklamadır, bu durumda Hong Kong’daki atık krizine doğrudan bir atıfta bulunulur.

Resim 7: Mandy Baker, Hong Kong Soup 1826, “Lighter (Çakmak)”.

“Penalty (Ceza)” serisi

“Penalty” serisi, uluslararası bir izleyici kitlesine ulaşabilecek tek bir plastik nesne ve küresel bir sembol olarak futbolun dikkatine odaklanılarak, deniz kirliliği konusunda farkındalık yaratmayı amaçlamaktadır (Görsel 8). Proje, insanların denizden veya sahilden bulduğu futbol toplarını

toplayıp yayınlamaları için, sosyal medya aracılığıyla yapılan bir çağrı sonrasında dünyanın dört bir yanından halkın üyeleriyle işbirliğini içermektedir. Okyanuslarından sadece 4 ayda toplamda 992 top elde edilmiştir. Halkın 89 üyesi tarafından, 41 farklı ülkeden, adalardan ve 144 farklı plajdan 223 diğer top türü ile 769 futbol topu ve parçaları toplanmıştır.

FIFA 2014 Dünya Kupasının, bu projenin duyurumasın da büyük etkisi olmuştur. “Penalty”, futbol oyununda bir kuralı çiğnemenin cezasıdır ve bu projeye ilgili olarak, bir “Penalty”, eğer aşırı plastik tüketimini yöneterek ve onun sorumluluğunu üstlenerek okyanuslarımıza bakmazsak, ödediğimiz bedeldir.

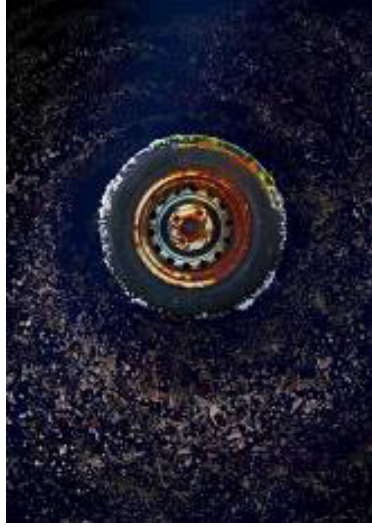

Görsel 8: Mandy Baker. “Penalty Serisi”. Dünya çapında çeşitli plajlardan toplanan 24 adet atık futbol topu.

“Shoal (Kıyı)” serisi

“Shoal” serisi, Haziran 2012’de Japonya’da gerçekleşen Tsunami enkazından toplanan plastik atıklardan oluşan çalışma; Japonya ve Hawaii arasındaki çeşitli noktalarda ve ayrıca Fukushima Eyaleti’ndeki tsunamiden etkilenen kıyı şeridinden alınan örneklerden toplanan ve fotoğraflanmış plastik malzemelere odaklanmıştır (Görsel 9). “Shoal” (Kıyı), birlikte yüzen bir balık grubuna, çok sayıda insana veya bir şeye verilen bir açıklamadır.

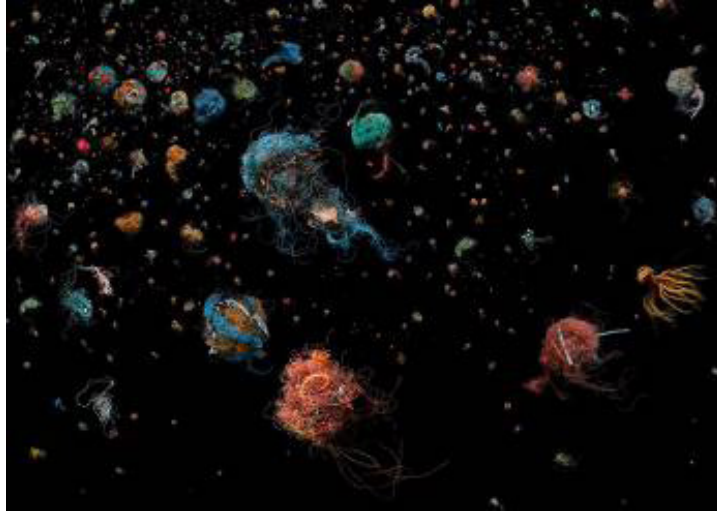

Görsel 9: Mandy Baker, Shole Serisi: 30.15N, 158.51E “Japon kamyon tekerleği”.

“Soup (Çorba)” serisi

“Soup”, denizde asılı olan plastik çöplere verilen bir isimdir ve özellikle Kuzey Pasifik Okyanusu’nda bulunan çöp birikimi ile ilgilidir (Görsel 10). Fotoğraflanan plastikler, dünyanın dört bir yanındaki plajlardan toplanmıştır. Dünyanın okyanuslarında değişen miktarlarda var olan küresel bir enkazı oluşturur.

Görsel 10: Mandy Baker, SOUP Serisi: “Kuş Yuvaları (Bird's Nest)”.

“Snow Flurry (Kar fırtınası)” serisi

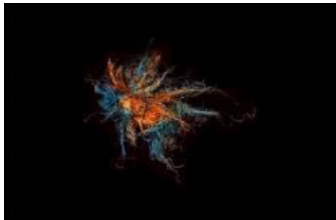
Doğada, bir kar tanesi, dünya atmosferinde bulunan tek bir ya da grup buz kristalinden oluşur ve böylesi benzersiz bir oluşumda iki tanenin birbirine benzemediği görülür. Toplanan beyaz plastik atıklar, kar tanesi gibi bir metafor görevi görür ve her insan yapımı nesne farklı bir yapı sunmaktadır (Görsel 11).

Görsel 11: Mandy Baker, 2011, “EVERY... snowflake is different (HER ... kar tanesi farklı)”.

“Indefinite (Süresiz, Belirsiz)” Serisi

Kıyı boyunca bulunan ve denizde değişen süreler boyunca var olan atıklar, toplu olarak deniz ortamı hakkında bir mesaj vermektedir. Görseller kirliliğin kalıcılığını, biyolojik bozulma zamanları ile birlikte belirtilmesi. Seri, atıklara bir deniz canlısı görüntüsü verilerek, kendileri için ölümcül olduğu malzemelerden oluşturulan görsellerden oluşur. Siyah alan ise derin bir deniz etkisi yaratır.

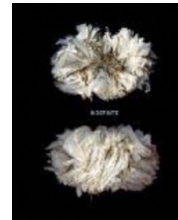
1 yıl

1-3 yıl

1-5 yıl

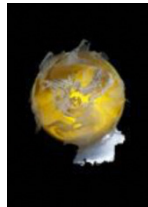
10-20 yıl

30 yıl

30-40 yıl

400 yıl

450 yıl

600 yıl

Süresiz, Belirsiz

Görsel 12: Mandy Baker, “Indefinite (Süresiz, Belirsiz)”.

“Where (Nerede)” Serisi

“Where” (Nerede) serisi atmosfere serbest bırakılan balonların % 90’ından fazlası 5 mil yüksekliğe kadar yükselmekte, daha sonra küçük parçalara ayrılmaktadır (Görsel 13). Bu durumun sonunda parçalar denizde son bulmaktadır. Balonlara bağlanmış kurdeleler ve teller gibi maddeler, deniz yaşamı için sorun oluşturmaktadır. Bu seride, tüm plastik balonlarla ilgili atıklar, dünyanın dört bir yanındaki plajlardan toplanmıştır.

Görsel 13: Mandy Baker, “Nereye Gidiyorum? (Where... am I going?)”.

Pam Longobardi “Drifters(Başboşlar)” Projesi

1958 doğumlu Amerikalı Aktivist Sanatçı olan Pam Longobardi, 2006 yılında Ekolojik bir proje olan Drifters (sürüklenmişler) projesini başlatmıştır (Görsel 14). Bu projenin temel amacı okyanusun yükselen sıcaklık seviyelerinden dolayı azalan balık stoklarına ve mercanlara karşı başlayan mücadelede sanat, bilim, aktivizm ve benzer fikirli gruplar arasında işbirliğini sağlamaktır. Dünyayı dolaşan plastik atık nesnelerin sınırlar içerisinde değil tüm dünyada ortak bir şekilde mücadele edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Görsel 14: Pam Longobardi, 2014, “Bounty, Pilfered” (Alaska, Yunanistan, Hawaii, Kosta Rika ve Meksika Körfezi plajlarından çıkarılmış 1000’den fazla okyanus plastiğinden yapılmıştır).

Görsel 15: Pam Longobardi, 2013, “Economies of Scale (Ölçek Ekonomileri)”.

Sonuç

Gününüzde atık problemi ciddi olumsuz etkilere yol açan bir hal almıştır. Bu soruna karşı bir çok vakıfların ve derneklerin aktif olarak rol aldığı toplumsal kuruluşlar oluşturulmuştur. Tüm bu çalışmalara rağmen atık problemi hızla evrensel boyutlarda zararını arttırmakta ve ciddi hasarlara yol açtığı görülmektedir.

Atık sorununun, en etkili ifade yöntemlerinden biri olan sanat içerisinde ele alınması, farklı bir sanat anlayışının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ekolojik Sanat Projeleri ile çağdaş anlamda ekolojik dengeyi korumayı amaç edinen, toplumsal bilincin uyarılmasını sağlamak amacıyla gerçekleştirilmiş aktivist bir tutum sergileyen projeler olması büyük kitlelere kısa sürede ulaşmak açısından önem arz etmektedir. Makalenin spesifik bir konu olarak okyanus atıklarını ele alması atık sorununun evrensel bir yapıda olmasını vurgulamak amacıyla oluşturulmuştur. Dünyanın farklı ülkelerinden sanatçıların konuya yaklaşım şekilleri ve ifade biçimleri incelenmeye çalışılmıştır. Ekolojik Sanat Projeleri'nin toplumlarda çevre bilincinin oluşması açısından geniş kitlelere ulaşması açısından olumlu etkileri olduğu görülmüştür. Toplumsal bir sorunun aktivist bir tavır ile sanat içerisinde farklı disiplinler biraraya getirilerek ele alınması, yeni sanat anlayışlarına ve sanat oluşumlarına kaynaklık etmesi açısından önemli olduğu sonucuna varılabilir.

Kaynakça

Adams, D. (1992). -Art Journal, - caa.tandfonline.com s.2.

Azbar, N. (2013). Çevre Kirliliği ve Kontrolü -Katı ve Tehlikeli Atıklar ve Kontrolü. (Editör: Prof. Dr. Özer Çınar). Nobel Yayınları.

Harari, Y. N. (2015). *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens* (Çev: Ertuğrul Genç). Kolektif Kitap s.85.

Uysal, F. (2009). Çağdaş Sanat ve Eko Sistem. (Yayınlanmamış Tez).İstanbul: Marmara Üniversitesi

Güzel Sanatlar Enstitüsü Zümrüt, Y. (2012) *1960 Sonrası Süreçte Ortaya Çıkan Ekolojik Sanatın Kavramlar ve Amaçlar Kapsamında Değerlendirilmesi*. s.40.

Görsel Kaynakça

Görsel 1: shorturl.at/hkuF7 (Erişim: 01.06.2018).

Görsel 2: <https://goo.gl/fz8QYW> (Erişim: 01.06.2018).

-
- Görsel 3:** <https://cutt.ly/RwKBZLA> (Erişim: 18.09.2019).
- Görsel 4:** <https://goo.gl/S6Z61m> (Erişim:30.05.2018).
- Görsel 5:** <https://cutt.ly/2wZcGNB> (Erişim:19.09.2019).
- Görsel 6:** <http://www.alejandroduran.com/> (Erişim:30.05.2018).
- Görsel 7:** <https://goo.gl/3bD24r> (Erişim:30.05.2018).
- Görsel 8:** <https://goo.gl/Hxx25x> (Erişim:30.05.2018).
- Görsel 9:** <https://goo.gl/j2s3Z4> (Erişim:30.05.2018).
- Görsel 10:** <https://goo.gl/8mbDhQ> (Erişim:30.05.2018).
- Görsel 11:** <https://goo.gl/jwMvMz> (Erişim:30.05.2018) .
- Görsel 12:** <https://goo.gl/vzaUur> (Erişim:30.05.2018).
- Görsel 13:** <https://goo.gl/yN68SG> (Erişim: 30.05.2018).
- Görsel 14:** <https://goo.gl/TjD1HL> (Erişim: 30.05.2018).
- Görsel 15:** <https://goo.gl/TjD1HL> (Erişim:30.05.2018).